

Natalija Pliskevič*Moskva***ETNIČKI MOTIVI U RUSKOJ MASOVNOJ SVIJESTI*****SAŽETAK**

Autorica predstavlja i sažima podatke i radove o etničkim motivima u masovnoj svijesti Rusa i građana Ruske Federacije koje je tijekom 1990-ih objavljivao časopis Sveruskog centra za proučavanje javnoga mnijenja *Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены* (= Praćenje javnoga mnijenja: ekonomske i društvene promjene). Analiza ukazuje na porast etničkih napetosti do 1993–1995. godine, nakon koje se stanje vratilo na ono iz 1989–1990. Autorica sažima zaključke raznih autora o razvitku i obilježjima ruske samosvijesti i nacionalizma (i odnosa prema drugim etnijama), o pojavi antisemitizma u Rusiji, te prenosi i neke nalaze poredbenih socioloških istraživanja provedenih u Rusiji, Estoniji, Letoniji i Ukrajini o podršci državnom paternalizmu ili reformama i o društvenim strahovima.

KLJUČNE RIJEČI: Rusija, Ruska Federacija, javno mnijenje, masovna svijest, etničnost, nacionalizam, Estonija, Letonija, Ukrajina

Devedesete godine bile su u Rusiji obilježene pojavom mnogih novih periodičnih znanstvenih izdanja. Među njima se osobito izdvaja časopis *Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены* (Praćenje javnoga mnijenja: ekonomske i društvene promjene), u izdanju Sveruskoga centra za proučavanje javnoga mnijenja – VCIOM (Всероссийский центр изучения общественного мнения, ВЦИОМ) i Interdisciplinarnog akademskog centra za društvene znanosti – Intercentra (Междисциплинарный академический центр социальных наук – Интерцентр).¹ Jedinstvenost tog časopisa, namijenjenoga svima koji istražuju društvene procese u Rusiji, sastoji se u tome da je polovina svakoga broja posvećena objavljivanju socioloških tablica u kojima se iznose podaci najnovijih anketa VCIOM-a s najširoom problematikom. Mnoge ankete imaju značajke stalnoga praćenja (monitoring). Stoga redoviti čitatelji časopisa mogu samostalno pratiti dinamiku procesa koji ih zanimaju.

Preostali dio časopisa sadrži analitičke članke suradnika VCIOM-a, kao i vodećih stručnjaka iz drugih istraživačkih centara, i to ne samo ruskih. U tom obilju istražene građe osobito se izdvajaju članci posvećeni problemima međunacionalnih odnosa i temama o etničkoj samoidentifikaciji masovnog subjekta.

* S ruskoga preveo Emil Heršak.

¹ Do 1998. (od 1993. kada je počeo izlaziti) časopis se nazivao *Экономические и социальные перемены: мониторинг общественного мнения* (Ekonomske i društvene promjene: praćenje javnoga mnijenja).

Kako je poznato, problemi nacionalnog identiteta, probudene nacionalne samosvijesti predstavnika ruske etnije (uključujući njezine krajnje pojave – agresivni nacionalizam) pokazali su se u Rusiji poprilično nezdravima. Slom sovjetskog imperija, iznošenje svojevrstnih »računa« od strane mnogih naroda koji su u njoj živjeli, nije moglo ne izazvati oštru nelagodu među predstavnicima ruske nacionalnosti koji su, s jedne strane, izgubili svoj prijašnji status »starijeg brata«, a s druge otkrili da im nedostaju mnoga obilježja kako nacionalne državnosti (u okviru SSSR-a ruske su strukture ili sasvim nedostajale, primjerice vlastita akademija znanosti, ili su bile dekorativne, za razliku od odgovarajućih struktura drugih saveznih republika), tako i inih obilježja nacionalne identifikacije. Stoga se masovna svijest Rusijaca pokazala opterećenom mnogim fobijama, kompleksima, ali i ambicijama. Vrhunac toga procesa dosegut je 1993.–1995. Kako pokazuju podaci časopisa *Monitoring*, baš u tom razdoblju postignuta je maksimalna značajnost socioloških pokazatelja, koji zatim do konca desetljeća postupno opadaju, da bi se do 1999.–2000. vratili na značajnost iz 1989.–1990. do početka razdoblja korjenitih preustrojanja.

Osobito je Ju. Levada 1993. označio čitav red obilježja frustriranosti nacionalne svijesti: primjetan porast predodžaba i o »prevelikoj ulozi nerusa u Rusiji« i o »prijetnji rasprodaje nacionalnih bogatstava strancima«. Pritom je zanimljivo da su u tri godine, koliko ih je prošlo od posljednje ankete (1990.), stajalište najobrazovanijih i najaktivnijih skupina prihvatile tradicionalnije raspoložene i manje obrazovane skupine (Левада, 1994: 16).

Prema mišljenju O. Bočarove i L. Gudkova, od kolovoza do rujna 1989. »stupanj nacionalne i etničke mržnje i ksenofobije podignuo se [u Rusiji – N.P.] približno 1,5 puta« (Бочарова, Гудков, 1995: 17). Pritom, u razdoblju do 1990. »bilo je moguće govoriti o dosta niskim pokazateljima međunacionalne mržnje i konfliktnosti u Rusiji u usporedbi s drugim republikama, osobito zakavkaskim. Izražavanje negativnih etničkih stavova bilo je karakteristično za približno 20–30% stanovništva« (Бочарова, Гудков, 1995: 17).

Spomenuti su znanstvenici oko 1994. utvrdili ne samo porast broja ljudi sklonih etničkom neprijateljstvu, nego i širenje kruga nacionalnosti koje to neprijateljstvo izazivaju. Usporedo s dugogodišnjim postojanjem latentnoga oblika neprijateljstva prema došljacima iz zakavkaskih republika (ponajprije kao predstavnicima trgovačkih naroda, tuđih ruskome agrarnom stanovništvu) pojavila se i neblagonaklonost prema predstavnicima regija SSSR-a koje su stekle neovisnost, osobito ljudima iz pribaltičkih republika. Osim toga, od 1992. su znanstvenici VCIOM-a utvrdili jasan porast neprijateljstva prema etničkim skupinama kao što su Vijetnamci, Cigani [= Romi, op. prev.] i predstavnici naroda Sjevernoga Kavkaza.

Istraživanja 1995. potvrdila su prije izložene zaključke znanstvenika VCIOM-a o postojanosti etničkih predrasuda u Rusiji i o jasnu porastu uzajamne etničke mržnje među ljudima raznih nacionalnosti u razdoblju »sloma sovjetskih političkih i administrativnih odnosa, povezanoga s jačanjem ideološke i etničke konsolidacije gotovo svih nacionalnih skupina u SSSR-u«. Taj se proces zadržao do 1993., i u 1995. se utvrđuje »odsutnost bilo kakvih načelnih i značajnih promjena na tom planu« (Гудков, 1995: 14). Međutim, iako su se pritom opći etnički stavovi stanovništva Rusije malo izmijele-

nili, »poprilično značajni pomaci zbili su se u politički zainteresiranom dijelu stanovništva. Sve u svemu, može se reći da je ukupna masa ksenofobijskih i negativnih nacionalnih reakcija u politički probuđenome dijelu stanovništva nešto viša nego u ljudi koji su izrazili svoju indiferentnost i razočaranje politikom« (Гудков, 1995: 14).

Rezultati posljednjih istraživanja VCIOM-a potvrđuju da je do izljeva etničkih fobija i vrhunca zaokupljenosti pitanjima etnosocijalnog samoodređenja došlo 1994.–1995., te da se u nastavku stanje vratilo približno na stupanj iz 1989.–1990. Započeo je pad pokazatelja o negativnom odnosu prema predstavnicima inih nacionalnosti i porast udjela odgovora koji su upite ocijenili teškim ili su iskazali ravnodušnost prema danoj problematici. Međutim, prema mišljenju istraživača VCIOM-a, takva ravnodušnost nije povezana s razvitkom tolerancije i građanske kulture, nego s carskom tradicijom nezainteresiranosti za etničke probleme. Zanimljivo je da iz usporedbe odgovora »ravnodušnih« s njihovim odgovorima na druga dijagnostička pitanja proizlazi da se iza trpeljivosti nerijetko »krije čvrsta orijentacija prema etničkoj segregaciji, nesklonost prema tome da bi se ljudi drugih nacionalnosti ili podrijetla asimilirali, da bi imali ista prava i mogućnosti kao i Rusi i, općenito, zahtjev da država podržava barijere među zajednicama« (Гудков, 1999: 46). No to, prema mišljenju znanstvenika, svjedoči ne toliko o jačanju etnofobije ili međunacionalnih barijera, koliko o nespremnosti rusijskog društva da shvati i analizira dani problem.

Godine 1994.–1995. u masovnoj svijesti Rusijaca nastale su strukturalne komponente u sustavu etničkih predodžaba kako o vlastitome tako i o okolnim narodima. U tom procesu znanstvenici VCIOM-a prije svega primjećuju jasne tragove Staljinova vremena, upozoravajući na sastav crta koje se pripisuju ruskome nacionalnom karakteru. U načelu, taj se pokazao poprilično postojanim, u njemu su važni prijašnji ideologemi »zaostali nakon što ih je aktualna propagandistička ljuska iznijela i zaboravila« (Гудков, 1999: 53).

Analizirajući obilježja izdvojena iz masovnih anketa kao tipična za rusku etniju, znanstvenici su došli do zaključka da »u bilo kojem slučaju središnje mjesto u sveukupnosti predodžaba o sebi kao pripadnicima etničke zajednice u Rusa zauzima upravo značajka pasivne ovisnosti. Ta je modalnost (svojevrni pasiv) određujuća za sve druge dopunske značajke kolektivnog samoidentiteta. Pritom, to nije nakupina raznorodnih određenja, nego baš sustav značenja, koji diktira određeno shvaćanje različitih društvenih okolnosti« (Гудков, 1999: 53). Primjerice, prevladavajuća samokvalifikacija Rusa kao »jednostavnih, otvorenih«, smatra Gudkov, »označuje gušenje impulsa prema samostalnosti, izdvajanju, aktivnosti, instrumentalnosti – ili njihovu negativnu ocjenu, [te] zahtijevanje privrženosti 'svojima', u što ulaze i pozitivne ocjene smanjenja socijalnih distanci« (Гудков, 1999: 53).

Sve u svemu, za rusku masovnu svijest karakteristična je prevladavajuća predodžba o sebi kao o objektu vanjskoga djelovanja. I takva se kolektivna samosvijest u određenom smislu pokazuje kao unaprijed najavljena sastavnica u odnosu na praksu društvenih odnosa. Kao posljedica, oblikovao se ustrajan kompleks »žrtve«, koji »predstavlja vrlo učinkovit mehanizam za pripisivanje sebi vrijednosti djelatne osobe, osobit mehanizam samoostvarivanja. To nije jednostavno i nije samo kompenzacijski mehanizam ispunjenja sputane masovne svijesti, to je mehanizam koji apriorno

strukturira shvaćanja o stvarnosti kako pojedinaca tako i mase u cjelini« (Гудков, 1999: 53). Osjećati se »žrtvom« [stanje je koje] nastaje do pojave hipotetskog »nasilnika«; ono se rađa kao odgovor na mutno osjećan deficit temelja za samopoštovanje pojedinca (odnosno i drugih), povezan s njegovom osnovnom djelatnom ulogom, prije svega profesionalnom.

Kompleks »žrtve« čisti subjekta od bilo kakvih poroka, nedostataka, slabosti; dodjeljuje mu skrivene mogućnosti i potencijalne dostojnosti, tim važnije, jer ne podliježu provjeri stvarnosti i ne mogu se preobraziti u planove za konkretno iskazivanje. Baš je zato rusijskoj masovnoj svijesti svojstvena »sanjarska, nostalgična idealizacija prošlosti i oštra negativna ocjena sadašnjosti, konkretne situacije djelovanja, koja paralizira motivaciju i uvjete za vlastitu aktivnost« (Гудков, 1999: 54). Dolazi se do zaključka: »Osobitost procesa masovizacije u Rusiji i oblikovanja određenoga društvenoga čovjeka (s njegovim... sindromom nesposobnosti društvenog djelovanja, kompleksom žrtve) odražava se i u nepotpunosti etnonacionalne samosvijesti, blokade procesa njezine univerzalizacije do takve strukture nacionalnog identiteta koji bi se oslanjao na načela građanskoga društva (univerzalnih prava čovjeka i njihove zaštite)« (Гудков, 1999: 56).

Kompleks »žrtve« što ga je opisao Gudkov, izaziva osjećaj nacionalne ugnjetenosti, što sa svoje strane pridonosi procvatu nacionalističkih raspoloženja. Gudkov izdvaja dvije podvrste ruskoga nacionalizma. Jedna je na odlasku: sovjetski, velikodržavni i carski identitet, a druga je nova: tek nastajuća ruska identifikacija, označena tendencija prema izolacionizmu, prema postupnom navikavanju na ulogu drugorazredne regionalne države bez prijašnjih mogućnosti i ambicija. Pritom, kako su primijetili mnogi rusijski znanstvenici, ruski nacionalizam nema masovan karakter. Jedina skupina u kojoj cvjetaju kompleksi nacionalne ugroženosti, uvrede, gubitka državne veličine, jesu ispitanici s višim obrazovanjem. »Upravo društvena elita pokazuje danas najjače napore, izazvane ne samo neodređenošću njezina statusa i položaja u društvu, gubitkom društvenoga autoriteta i utjecaja, nego i unutarnjim rastrojavanjem, raspadom nje same, jazom između očito povišenog samoodređenja i odnosa drugih skupina i slojeva prema njoj« (Гудков, 1996: 26). Pritom je važno uzeti u obzir da je vladajuća tendencija rusijske masovne svijesti tradicionalizam, shvaćen ne kao tradicija, već kao »negativna sankcija za prodor 'inog' univerzalizma različitih vrijednosnih predodžaba, koje su se ranije označavale kao 'tuđe', tj. pripadajuće nositeljima ine kulture, raznovrsnije i pristupačne uspjehu pojedinaca« (Гудков, 1997: 31).

Jedan od važnih pokazatelja nacionalne nestabilnosti društva je stupanj raširenosti antisemitizma. Važnost teme uvjetovala je da se u časopisu pojavio članak poznatoga američkog istraživača problema ruskih Židova, R. Brima. Istražujući utjecaj koji su na odnose sa Židovima imale situacije poslije krize iz kolovoza 1998. i nagle devalvacije rublje, on primjećuje da se u situaciji krize židovsko pitanje zaoštrilo i došlo je do polarizacije dotad ravnodušnih ljudi. Pritom se većina njih priklonila negativnoj ocjeni. Osim toga, i filosemiti i antisemiti povezali su se s konkretnim političkim strankama i vođama. Prema Brimovu mišljenju, »sudbina ruskog židovstva ne ovisi o razini antisemitskog raspoloženja stanovništva nego o tome tko je predsjednik zemlje, tko kontrolira Dumu i kakve ciljeve ima vodstvo zemlje« (Брим, 1999: 47).

Zamrlost pojave u mirnijim okolnostima svjedoči o tome da se općenito u ruskoj masovnoj svijesti »odnosi prema Židovima mogu odrediti kao pretežno pozitivni ili u najmanju ruku tolerantni stavovi; neutralni odnosi prema Židovima velike većine rusijskoga i prije svega ruskoga stanovništva u načelu nisu različiti od odnosa prema bilo kojoj drugoj etničkoj skupini u Rusiji« (Гудков, 1998: 36). Pritom se primjećuje da je »za nerusko stanovništvo, osobito za titularno u bivšim nacionalno-autonomnim tvorevinama, karakteristična veća udjelna težina negativnih stavova prema svim etničkim manjinama, uključujući i Židove, te jačanje međuetničkih barijera i viši stupanj rasne ili plemenske ksenofobije« (Гудков, 1998: 36).

Sve u svemu, potencijal etničkoga nacionalizma u ruskom društvu ne iznosi u ovom trenutku više od 10%. Pritom se A. Zdravomislovu ideja o oblikovanju nekakvog jedinstvenog općerusijskog mentaliteta čini utopističkom. Važno je drugo – »iznaći suglasnost i kompromis uz postojanje mnogobrojnih inačica i tipova nacionalne samosvijesti, uz pojave stanovite množine 'nacionalizama'« (Здравомыслов, 1998: 47).

Još je jedna važna tema zastupljena na stranicama časopisa *Monitoring* – poredbena analiza odnosa prema socijalnim problemima u žitelja Rusije i inih bivših republika SSSR-a koje su 1991. postale neovisnim državama. Poznato je da je nostalgija za SSSR-om poprilično široko rasprostranjena u Rusiji, no u isto vrijeme ona »nosi ekstenzivan karakter i nalazi se u susjedstvu poprilično realističkih ocjena nastale situacije« (Седов, 1999: 13). Od samoga početka ZND se shvaćala među Rusijcima kao izvor sukoba i prijetnji. Međutim, s vremenom je broj onih koji su očekivali takve sukobe pao s 57–60% na 25–30%.

Jedan od zaoštrenih problema je položaj ruske manjine u bivšim sovjetskim republikama. Neke rusijske stranke i pokreti daju tom problemu bitno mjesto u svojim programima. No pritom do 93% ispitanoga stanovništva smatra da ga treba rješavati pregovorima, 66% se izajsnilo za preseljenje Rusa, 60% za primjenu gospodarskih sankcija prema zemljama koje ugrožavaju rusko-govorno stanovništvo, a samo 19% čine pristalice vojnih metoda rješavanja problema (Седов, 1999: 14).

Poredbena sociološka istraživanja, provedena na postsovjetskom prostoru, pokazuju da se sovjetska prošlost učvrstila u masovnoj svijesti ne samo Rusa, nego i žitelja drugih republika, čak i onih najviše europski orijentiranih. Tako su istraživanja odnosa prema problemu socijalne pravednosti u Rusiji i Estoniji pokazala načelno slaganje stajališta većine ispitanika tih, kako se činilo, po mentalitetu dalekih zemalja. U objema zemljama podržava se državni paternalizam (u Rusiji tu orijentaciju ima 93% ispitanika, u Estoniji 77%). Općenito, u objema zemljama »javno se mnijenje u odnosu na pravednost nove gospodarske i političke nejednakosti nije oblikovalo, a oko nekih ključnih pitanja potpore reformama, privrženosti socijalizmu, pokazalo se rascijepljenim. Razlika je samo u tome da u Rusiji pristalice i protivnici tekućih promjena predstavljaju gotovo jednake društvene snage, u Estoniji pak pristalice ipak imaju prevagu, iako malenu« (Хахулина, Саар, Стивенсон, 1996: 25).

Pa ipak, što dalje idemo, to su postojeće razlike među zemljama uvjetovane ponajprije uspjesima u njihovu reformiranju. Na tom planu je zanimljiva poredbena analiza strahova, provedena u Rusiji, Litvi i Ukrajini. Ona je pokazala da je intenzitet strahova primjetno niži u Litvi nego u Rusiji, a »šampion« na tom području je

Украјина. Занимљиво је да је оцена Литванца »врло блиска показатељу за руске имигранте настанјене у САД-у, као да је Литва постала земља-имигранткиња« (Хахулина, Саар, Стивенсон, 1996: 25). Осим тога, званственици примјећују да је јак интензитет страхова у Русији и Украјини спојен »с крајње ниским ступњем способности становништва за самоорганизацију у циљу супротстављања вјероватним опасностима«, а стога страхови ту »могу постати узроцима панике и катаклизам« (Хахулина, Саар, Стивенсон, 1996: 25).

Слику стања међуетничких односа допуњују истраживања проведена у земљама ЗНД-а. Примјериче, украјински стручњаци Е. Головаха и Н. Панина примјећују да је већина становника Украјине толерантна према националним мањинама. Међутим, као у Русији, политички се процеси одражавају на међуетничке односе, јер се »фокус идеолошке бриге знатнога дијела владајућих и опорбених политичких елита премјестио на идеју о приоритетном развоју титуларних нација и консолидације друштва баš на тој основи. У мањој мјери у постсовјетском пространству рашириле су се демократске идеје о обликовању политичких нација, што је постало једним од извора потенцијалне напетости у односима између различитих националности. Без заједничке и повезане политичке нације представници националних мањина не могу се у довољној мјери осјећати зашћенима од појава произвољности титуларне већине« (Головаха, Панина, 1999: 27). А то значи да се потенцијал међунационалне напетости на постсовјетском пространству и даље задржава.

LITERATURA

- БОЧАРОВА, О. А. и Л. Д. ГУДКОВ (1994). »Иерархия этнических стереотипов населения«, *Мониторинг*, бр. 1.
- БРИМ, Роберт (1999). »Русский антисемитизм«, *Мониторинг*, бр. 3.
- ГОЛОВАХА, Евгений и Наталия ПАНИНА (1999). »Тенденции развития межэтнических отношений на Украине: результаты социологического мониторинга«, *Мониторинг*, бр. 6.
- ГУДКОВ, Л. Д. (1999). »Комплекс 'жертвы'. Особенности массового восприятия россиянами себя как этнонациональной общности«, *Мониторинг*, бр. 3.
- ГУДКОВ, Л. Д. (1997). »Русский неотрадиционализм«, *Мониторинг*, бр. 2.
- ГУДКОВ, Л. Д. (1995). »Этнические стереотипы населения: сравнение двух замеров«, *Мониторинг*, бр. 3.
- ГУДКОВ, Л. Д. (1996). »Этнические фобии в структуре национальной идентификации«, *Мониторинг*, бр. 5.
- ГУДКОВ, Лев (1998). »Параметры антисемитизма. Отношение к евреям в России, 1990—1997 гг.«, *Мониторинг*, бр. 2.
- ГУДКОВ, Лев. »Россия в ряду других стран: к проблеме национальной идентичности«, *Мониторинг*, бр. 1.
- ЗДРАВОМЫСЛОВ, Андрей (1998). »Кто мы: 'националы' или 'граждане'?«, *Мониторинг*, бр. 2.
- ЛЕВАДА, Ю. А. (1994). »Новый русский национализм: амбиции, фобии, комплексы«, *Мониторинг*, бр. 1.
- СЕДОВ, Л. А. (1999). »СССР и СНГ в общественном мнении России«, *Мониторинг*, бр. 3.

ХАХУЛИНА, Л. А.; А. СААР i С. А. СТИВЕНСОН (1996). »Представление о социальной справедливости в России и Эстонии: сравнительный анализ«, *Мониторинг*, бг. 5.

Natalia Pliskevich

ETHNIC MOTIVES IN RUSSIAN MASS CONSCIOUSNESS

SUMMARY

The author examines certain findings on ethnic aspects of mass consciousness in the Russian Federation, as presented in the journal *Monitoring public opinion: economic and social changes* (rus. *Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены*), published by the All-Russian Centre for the Study of Public Opinion. The problems of national identity and ethnic tension in Russia increased after the collapse of the Soviet empire. Ethnic phobias, complexes and ambitions reached a peak in the period 1993–1995. However, by 1999–2000, according to the surveys, they returned to the 1989–1990 level. The increase until 1995 occurred during the break-down of former Soviet political and administrative relations. By 1994 negative attitudes, apart from a traditional aversion to immigrants from the Caucasus, were directed to peoples of the newly independent former Soviet republics (especially to those from the Baltic states), and to ethnic groups such as the Vietnamese, Gypsies, etc. On the other hand, the subsequent decrease in negative attitudes to other ethnic groups was not so much the result of greater tolerance or the development of civil society, but rather due to an imperial tradition of indifference to ethnic problems. According to L. Gudkov, ethnic views in 1994–1995 showed traces inherited from the Stalinist period. Gudkov found that passivity and a “victim” complex had assumed a central position in the self-image of Russians. Such a complex serves to exonerate the subject from any feeling of personal blame or deficiency, but also leads to a nostalgic idealisation of the past and a negation of the present. The result is a social syndrome that denies action and an ethnosocial self-awareness that prevents universalisation and the development of a national identity based on the principles of civil society. The “victim” complex fosters a feeling of threat to the nation, which fuels nationalism. Yet Russian nationalism has not yet assumed a massive level, although the mass awareness of Russians is marked by a form of traditionalism, which manifests itself not so much in adherence to traditions, as in preventing the penetration of universal (foreign) values. The author (N.P.) further summarised some results on the level of anti-Semitism in Russia. In this regard she presents the conclusions of the American researcher, R. Brim, who found that after the 1998 devaluation of the ruble attitudes towards Jews were divided, but with a preponderance of the negative stance. Brim concluded that political factors and leaders had the most effect on the fate of Jews in Russia. At more stable times, as Gudkov claimed, the Russian attitude towards Jews was either positive or neutral, no different than the relationship to other ethnic groups and less negative than the attitudes of non-Russians, especially in the autonomous entities, to minorities (including Jews). All in all, one researcher (Zdravomyslov) estimated that ethnic nationalism in Russian society effected no more than 10% of the population. The author (N.P.) also summarises the results of some comparative analyses between Russia and other former Soviet republics. First, the image of the CIS as a threat to Russia has fallen in recent years and the great majority of Russians favour peaceful methods in regard to protecting the rights of Russian minorities in the former Soviet republics (Sedov). Comparative research in the Russia, the Baltic states and the Ukraine, shows that Russians and Estonians have similar attitudes to state paternalism and a similarly divided opinion on reforms and socialism (however state paternalism has more support in Russia and reforms are slightly more favoured in Estonian public opinion). As to social fears, comparative study of public opinion in Lithuania, Russia and the Ukraine showed that respondents in Lithuania felt relatively the least social fears, while those in the Ukrainian felt the most. The situation in the Ukraine also indicated a tolerance towards ethnic minorities, although the political leadership had based its policy of social integration on the titular nation and not on the political nation.

KEY WORDS: Russia, the Russian Federation, public opinion, mass consciousness, ethnicity, nationalism, Estonia, Lithuania, the Ukraine

Наталья Плискевич

ЭТНИЧЕСКИЕ МОТИВЫ В РУССКОМ МАССОВОМ СОЗНАНИИ

РЕЗЮМЕ

Автор исследует определенные сведения, касающиеся этнических аспектов массового сознания в Российской Федерации, как это представлено в журнале *Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены*, изданным Всероссийским Центром по исследованию общественного мнения. Проблемы национального самосознания и этническая напряженность в России возросли после краха Советской империи. Этнические фобии, комплексы и амбиции достигли своей вершины в период с 1993 по 1995 гг. Тем не менее, к 1999–2000 гг. согласно данным исследования, они вернулись на уровень 1989–1990 гг. Усиление, наблюдавшееся до 1995 г. проявилось в результате распада советских политических и административных связей, имевших место ранее. До 1994 года отрицательная позиция, помимо традиционного отвращения к иммигрантам с Кавказа, проявлялась по отношению к людям, проживавшим в новых независимых государствах – бывших советских республиках (особенно по отношению к жителям Прибалтики), а также по отношению к этническим группам, таким как вьетнамцы, цыгане и т.д. С другой стороны, последовавшее снижение отрицательной позиции по отношению к этническим группам явилось не столько результатом большей терпимости или развития гражданского общества, сколько проявлением имперской традиции индифферентности касательно этнических проблем. Согласно Л. Гудкову, взгляды на этничность, существовавшие в 1994–1995 гг. были отмечены печатью сталинского периода. Гудков указал, что пассивность и комплекс «жертвы» занимали центральное место в представлении русских о самих себе. Подобный комплекс служит освобождению субъекта от какого бы то ни было чувства личной вины или неполноценности, но при этом также ведет к ностальгической идеализации прошлого и отрицанию настоящего. Результатом всего этого является социальный синдром, отрицающий действие и этносоциальное самосознание, препятствующий универсализации и развитию национального сознания, основывающегося на принципах гражданского общества. Комплекс жертвы создает ощущение угрозы нации, раздувающее национализм. И все же русский национализм все еще не достиг высшего уровня, хотя сознание русских отмечено формой традиционализма, проявляющейся не столько в приверженности к традициям, сколько в попытках воспрепятствовать проникновению универсальных (чужих) ценностей. Автор (Н.П.) далее обобщает некоторые результаты, касающиеся уровня антисемитизма в России. В этом отношении автор представляет выводы американского исследователя Р. Брима, который открыл, что после девальвации рубля в 1998 году мнения касательно евреев разделились, но с преобладанием отрицательной позиции. Брим пришел к выводу, что политические факторы и руководители имели наибольшее влияние на судьбу евреев в России. В более стабильные времена, как утверждает Гудков, русская позиция по отношению к евреям была или положительной или нейтральной, она ничем не отличалась от отношения к другим этническим группам и была в меньшей степени отрицательной по сравнению с отношением нерусских к меньшинствам (включая евреев), причем особенно в автономных государственных образованиях. В общем, один из исследователей (Здравомыслов) установил, что этнический национализм в российском обществе имел эффект не более чем на 10% населения. Автор (Н.П.) также суммирует результаты некоторых сравнительных анализов России и других бывших советских республик. Во-первых, картина СНГ как угрозы России за последние годы снизилась, и подавляющее большинство русских предпочитает мирные способы решения вопроса защиты прав русских меньшинств в бывших советских республиках (Седов). Сравнительные исследования, проведенные в России, прибалтийских государствах и Украине показывают, что русские и эстонцы занимают сходные позиции касательно опеки; кроме того их мнения касательно реформ и социализма поделены также в одинаковой степени (хотя опека пользуется большей поддержкой в России, а реформам отдается большее предпочтение в эстонском общественном мнении). Что касается общественных опасений, сравнительные исследования общественного мнения, проведенные в Литве, России и Украине показали, что опрошенные в Литве испытывали меньше всего общественных опасений, в то время как опрошенные в Украине испытывали их в наибольшей

степени. Положение в Украине продемонстрировало также терпимость, проявляемую по отношению к этническим меньшинствам, хотя политическое руководство базировало свою программу общественной интеграции на господствующей, а не на политической нации.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Россия, Российская Федерация, этничность, общественное мнение, массовое сознание, национализм, Эстония, Литва, Украина